

ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ ХАТАРЛАРИНИ МИНИМАЛЛАШТИРИШДА СУҒУРТАНИНГ АҲАМИЯТИ

Узоқбоев Равшанжон Абдурашидович

НамДТУ “Бухгалтерия хисоби” кафедраси катта ўқитувчиси

uzrvshn@mail.ru

тел.: +998993144634

Аннотация: Мазкур мақолада тадбиркорлик субъектларини молиявий хатарлардан суғурталаш масалалари ёритилган. Шунингдек мақолада молиявий хатарлардан суғурталашнинг турлари баён қилинган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, тадбиркорликда молиявий хатарлар, молиявий хатарлардан суғурталаш, суғурта ҳимояси.

Abstract: This article covers the issues of financial risk insurance of business entities. The article also describes the types of financial risk insurance.

Key words: entrepreneurship, financial risks in business, financial risk insurance, insurance protection.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы страхования финансовых рисков хозяйствующих субъектов. В статье также описываются виды страхования финансовых рисков.

Ключевые слова: предпринимательство, финансовые риски в бизнесе, страхование финансовых рисков, страховая защита.

Молиявий хатарларни суғурталашнинг тадбиркорлик субъектларига суғурта тизими орқали зарарларни қоплаш кафолатларини тақдим этишдаги аҳамияти, яъни тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий манфаатларининг узлуксизлиги ва мувозанатини таъминлашда, уларни салбий ҳодисалардан ҳимоя қилишни оширишда, зарарлар ва даромадлардаги йўқотишларни тўлиқ ва ўз вақтида қоплашда ҳамда мамлакат давлат бюджетини суғурта операцияларидан олинадиган, фойдадан олинадиган солиқлар орқали тўлдиришда. Бунга асосланиб, биринчи навбатда, суғурталовчилар турли хил хатарларнинг олдини олишда энг фаол иштирокчилар эканлигини таъкидлаш мумкин. Ҳозирги вақтда суғурталовчиларнинг мижозлар талабини тўлиқ қондиришга интилиши индивидуал профилактика чоралари ҳар қандай компаниянинг кундалик муаммоларига айланиб бораётган хатарларни бошқариш чоралари тизимига айланишига олиб келди. Ушбу фаолият доирасида суғурта ташкилотлари тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилади.

Суғурталовчилар ўз даромадларининг бир қисmini иқтисодиётнинг турли соҳалари ва тармоқларига инвестиция қиладилар, шу билан капитал тўплаш

жараёнида фаол иштирок этадилар. Молиявий хатарларни суғурталаш объектлари суғурталовчиларнинг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ мулкый манфаатларини ўз ичига олиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодексига мувофиқ, бундай суғурта шартномалари фақат суғурта полиси эгаларининг манфаатлари учун тузилиши мумкин. Суғурта полиси эгасидан бошқа шахслар фойда кўрган молиявий хатарларни суғурта қилиш шартномалари ҳақиқий эмас деб ҳисобланади.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, хатарлардан ҳимоя қилишнинг энг самарали усули уларни тегишли тузилмалар билан суғурта қилишдир.

Ғарбий Европа, АҚШ ва Канаданинг аксарият ривожланган мамлакатлари бизнес учун суғурта қопламасини тақдим этишнинг бой анъаналарига эга. Бироқ, бизнесни ҳимоя қилишни таъминлайдиган суғурта компанияси турига қараб маълум тенденцияларни кузатиш мумкин. Чет элда суғурта компанияларининг асосий шакли турли хил акциядорлик жамиятлари ҳисобланади. Уларнинг аксарияти акциялари фонд биржасида рўйхатга олинган ва эркин сотиладиган давлат суғурта компаниялари деб аталади. Шу билан бирга, давлат компаниялари маълум бир консерватизм билан ажралиб туради, юқори эҳтимолликдаги хатарлардан қочади ва интилувчан тадбиркорлар билан ишлашни ёки уларга юқори ставкаларда суғурта қопламасини таклиф қилишни истамайди. Молиявий хатарларни суғурталашнинг ўзига хос хусусияти, анъанавий суғурта турларидан фарқли ўлароқ, турли тоифадаги йўқотишлар билан тавсифланган кенг кўламли хатар вазиятлари, шунингдек, бу йўқотишларнинг ҳажми ва сабабларини аниқлаш учун мураккаб ва вақт талаб қиладиган тизимдир. Замонавий молиявий хатарларни баҳолаш методологияси глобал саноатда содир бўлган ҳақиқий йўқотишлар статистикасини ҳисобга олишни ўз ичига олади.

Аввало, суғурта қопламаси куйидаги суғурта механизмлари орқали таъминланиши мумкин:

- турли хил табиий офатлар, ёнғинлар, учинчи шахсларнинг ноқонуний ҳаракатлари ва бошқалардан келиб чиқадиган зарарни қоплашни кафолатлайдиган мулк суғуртаси;

- корхона фаолияти натижасида учинчи шахсларга етказилган зарарни қоплаш зарурати туфайли тадбиркорга етказилган зарарни қоплайдиган фуқаролик жавобгарлиги суғуртаси ва суғурталанган шахсларга (тадбиркорнинг ходимлари ва тадбиркорларнинг ўзлари) тиббий ёрдамга муҳтож бўлган, меҳнат қобилятини йўқотган, ногирон бўлган, пенсия ёшига етган ва ҳоказо ҳолатларда суғурта қопламасини тақдим этадиган шахсий суғурта шартномалари.

Бироқ, юқорида айтиб ўтилган барча суғурта турлари молиявий фаолият суғуртаси доирасидан ташқарига чиқади ва суғурта фаолиятининг ўзига хос тури

сифатида мулк суғуртаси, жавобгарлик суғуртаси ёки шахсий суғурта билан боғлиқ. Бироқ, шу билан бирга, ушбу суғурта турлари кенг маънода молиявий хатар суғуртаси турлари сифатида ҳам қаралиши мумкин, чунки улар тадбиркорлик субъектларига ўз фаолияти давомида юзага келадиган турли муаммоларни ҳал қилиш имконини беради. Шу маънода, молиявий хатар суғуртаси кўплаб турларни (масалан, дебиторлик қарзларини суғурта қилиш, кредиторлик қарзларини суғурта қилиш ва қарз олувчиларнинг гаров суғуртаси) ўз ичига олиши мумкин, бу эса тадбиркорлик субъектларининг молиявий-иқтисодий фаолиятидаги мулкый манфаатларини суғурта қопламаси билан таъминлайди.

Молиявий хатарларни суғурталаш турлари суғурта объектлари ва суғурта қилинган хатарлар бўйича таснифланади. Уларни товар ишлаб чиқариш жараёнида маблағлар айланишининг учта маълум босқичига кўра ҳам ажратиш мумкин:

– Биринчиси - маблағлар айланишининг пул босқичи - капитал қўйилмалар билан боғлиқ. Инвестиция қилинган капитал инвестициялар, кредитлар ва депозитлар учун суғурта билан қопланади;

– Иккинчиси - маблағлар айланишининг ишлаб чиқариш босқичи - ёнғинлар, бахтсиз ҳодисалар ва бошқа нохуш ҳодисалар туфайли бизнесдаги узилишлардан суғурта қилади, ишлаб чиқаришни тўхтатиш билан боғлиқ билвосита йўқотишлардан, ишлаб чиқаришни қайта тиклаш учун қўшимча харажатлардан ва бошқалардан ҳимоя қилади;

– Учинчиси - маблағлар айланишининг товар босқичи - тайёр маҳсулотларни сотиш ва уларни тўлашдир ва мижозлар томонидан тўловларни амалга оширмаслик хатаридан суғурта тақдим этилади. Бугунги кунда кўплаб компаниялар шериклар билан ишлаш хатарларини минималлаштириш учун янги имкониятдан фойдаланишга ҳаракат қилмоқдалар: дебиторлик қарзларини суғурталаш.

Суғурта ставкаси суғурта компанияси томонидан қуйидагиларга қараб белгиланади:

- саноат соҳаси;
- ишлаб чиқариш узилиши учун максимал суғурта муддати;
- белгиланган чегирма миқдори.

Хатарни суғурталаш - бу маълум вазиятларда тадбиркорнинг мулкый манфаатларини улар тўлайдиган суғурта мукофотларидан олинган маблағлардан фойдаланган ҳолда ҳимоя қилиш муносабатларидир.

Суғурта компаниялари одатда тадбиркорлик субъектларини ўз мулкларининг қиймати бўйича таснифлайди:

1) Мулкни суғурталашнинг ўзига хос хусусиятлари. Ҳатто кичик бизнеснинг мулкидаги нуқсон ҳам одатда унинг фаолиятини номаълум муддатга тўхтатиб қўйишга олиб келади. Шунинг учун, бундай Тадбиркорлик фаолияти кўпинча йирик компаниялар ўз чўнтагидан қоплашни афзал кўрган хатарларни суғурта қилишлари керак.

Стандарт шартномаларни тузишда, махсус хатарлар камдан-кам ҳолларда стандарт мулкни суғурталаш қоидалари билан қопланишини тушуниш муҳимдир. Масалан, мураккаб машиналар, электрон ускуналар ва мураккаб механизмларни суғурталашда алоҳида шартнома имзоланиши керак. Кўпгина кичик тадбиркорлик субъектларида турар-жой биноларининг биринчи қаватларида жой ижарага олади ёки сотиб олади, яъни ёнғинни ўчириш натижасида биноларга сув тошқини ва сувдан етказилган зарарни суғурта қилиш улар учун муҳимдир. Шунинг учун, суғурта шартномасини тузишда, ушбу хавфлар суғурталовчининг стандарт мулкни суғурталаш шартлари ва қоидаларига киритилганлигини кўриб чиқиш муҳимдир.

2) Бизнеснинг узилишидан суғурта. Кичик бизнеслар кўпинча бутун ишлаб чиқариш занжирини битта жойда бирлаштиради, шунинг учун суғурта ҳодисаси деярли ҳар доим бизнеснинг узилиши билан боғлиқ бўлиб, бу банкротликка олиб келади. Шунинг учун, кичик бизнеслар учун, айниқса йиғиш линияси ишлаб чиқариш билан шуғулланадиганлар учун бизнеснинг узилиши хавфидан суғурта қилиш муҳимдир. Бизнеснинг узилишидан келиб чиқадиган зарарлар йўқотилган фойда, зарарни камайтириш учун қўшимча харажатлар ва ходимларнинг иш ҳақи, ижара ва лицензия тўловлари, ижара ҳақи, солиқлар ва тўловлар, амортизация ва кредит тўловларини ўз ичига олган бизнес фаолиятини давом эттиришнинг муқаррар харажатларидан иборат. Ушбу дастур ёнғин, сув тошқини ва бошқа хавфлар туфайли ишлаб чиқаришнинг узилиши билан боғлиқ зарарларни, шунингдек, машина ва механик носозликлар натижасида келиб чиқадиган зарарларни суғурта қилиши мумкин. Ушбу турдаги суғурта ҳисобот ёзувларини юритиш учун максимал эътибор ва вақтни талаб қилади.

3) Фуқаролик ва касбий жавобгарлик суғуртаси.

Учинчи томон жавобгарлиги суғуртаси одатда кичик бизнес учун стандарт суғурта пакетида киритилган. Бироқ, у суғурта нархини оширганлиги сабабли, у камдан-кам ҳолларда қўлланилади.

Кичик тадбиркорлик субъектлари учун суғурта нархи йирик компанияларга қараганда анча юқори. Бу асосан кичик бизнес учун мулк суғуртаси суғурта компанияларининг харажатларини ошириши билан боғлиқ, бу эса янги суғурта шартномаларини имзолаш ва хавфларни баҳолаш ва аниқлаш билан боғлиқ. Айниқса, улгуржи бозорда суғурта мукофотини сезиларли даражада оширмасдан чодир суғуртаси шартномасини тузишга тайёр суғурталовчини топиш қийин.

Кичик бизнес суғуртасининг ривожланишини чекловчи омиллар сони рағбатлантирувчи омиллар сонидан биров кўпроқ.

Бу чекловчи омиллар қуйидагиларни ўз ичига олади:

□ Кичик бизнес менежерлари орасида суғурта бўйича таълимнинг йўқлиги ва уларнинг суғурта учун зарур маблағларни ажратишни истамаслиги. Натижада, кичик бизнес келажакдаги хавфлардан ҳимояланмаган ёки иш берувчи арзонроқ суғурта вариантини олади.

□ Кичик бизнесга нисбатан давлатнинг барқарор бўлмаган солиқ сиёсати, натижада уларнинг кўпчилиги "сояли" бизнесда фаолият юритади. Натижада, суғурта қилинадиган активлар "сояда" қолади.

□ Кичик бизнесга таклиф қилинадиган суғурта маҳсулотларининг юқори нархи. Бу харажатларни фақат давлат томонидан тартибга солиш ва кичик бизнес суғурта харажатларини субсидиялашда ҳукуматнинг бевосита иштироки орқали камайтириш мумкин.

Кичик тадбиркорлик субъектлари суғуртасини ривожлантиришни рағбатлантирувчи омиллардан бири имтиёзли кредитлаш ва солиқ имтиёзларидир. Суғурта бозори инфратузилмасини ривожлантириш кичик тадбиркорлик субъектлари суғуртасини ривожлантиришга таъсир қилувчи чора-тадбирлар тизимидаги асосий омил ҳисобланади. Суғурта барқарор бизнесга инвестиция ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси, -Т.:«Адолат», 2007 й. - 520 б.
2. “Кичик бизнесни ривожлантиришни молиявий ва институтчионал қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида” 2023 йил 14 сентябрдаги ПҚ -306-сон.
3. ”Кичик бизнесни узлуксиз қўллаб-қувватлаш комплекс дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”2024 йил 20 январь, 37-сон.
4. Zaynalov J.R., Aliyeva S.S., Latipova Sh.M., Ernazarov N.E. Moliyaviy risklar nazariyasi. Darslik. Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ, 2024 -384 bet.
5. Ш.Саидбоев, К.Сирожиддинов. Банк хатарлари ва уларни бошқариш. Ўқув қўлланма. “Наманган”. 2014 й. -149 бет..
6. Sobirov Otabek, Ravshan Uzokboyev. Important Issues in the Organization of Work in Enterprises. Issue 05, 2024 ISSN (E): 2994-9521.
7. Собиров О.О. Хўжалик юритувчи субъектларда бошқарув ҳисобини такомиллаштириш йўналишлари. / Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2022 йил.
8. www.lex.uz
9. www.stat.uz